

УДК 37.08 (09) (477. 43/44) “XIX”
К 59

Олександр КОЗІЙ

**СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДСЬКА ФУНКЦІЯ
РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ПОДІЛЛЯ
у середині XIX століття**

У статті досліджується один із аспектів діяльності римо-католицької церкви на Поділлі. Розглянуто соціально-громадську функцію римо-католицького духовенства у польському середовищі у середині XIX століття. Автором відзначено значний вплив римо-католицької церкви на суспільно-політичне життя краю та окреслено відносини з російськими самодержавними органами влади.

***Ключові слова:** римо-католицьке духовенство, католицизм, Подільська губернія, шляхта.*

Постановка проблеми. Проблеми, які стоять перед сучасними вітчизняними науковцями, зумовлюють необхідність вивчення та осмислення впливу польської національної меншини на державне і політичне життя українських земель, що входили у XIX ст. до складу Російської імперії. Сьогодні немає комплексного дослідження економічної, соціально-громадської, релігійної та культурної діяльності римо-католицької церкви на Правобережній Україні, Поділлі зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність дослідження з цієї проблематики саме сучасними українськими науковцями. Серед інших новітніх українських дослідників, хто займався вивченням окремих питань із історії римо-католицької церкви на Правобережній Україні зазначеного періоду, варто згадати А. Зінченко [2], О. Кошель [3] та Ю. Хитровську [8]. Економічні та правові зміни, що відбулися з римо-католицькою церквою

після приєднання краю до складу Російської імперії, участь правобережного римо-католицького духовенства у польському національно-визвольному русі другої половини ХІХ ст., зокрема в повстанні 1863 – 1864 рр., відображено у дисертації вітчизняного дослідника Е. Зваричука [1].

У польській історіографії заслуговують на увагу праці М. Токаржевського [11], Я. Марека [9] та Я. Скарбека [10]. Польські автори доклали особливих зусиль у збиранні документів і матеріалів, статистичних даних щодо чисельності деканатів, парафій, католицьких священників на території Правобережної України у досліджуваній період.

Мета статті – дослідження соціально-громадської функції римо-католицького духовенства у польському середовищі у середині ХІХ ст. на Поділлі.

Під час польської колонізації Правобережної України спочатку в головних, а потім і всіх інших містах і містечках організовувалися римо-католицькі парафії, які розгортали діяльність серед місцевого населення, намагаючись повернути його на свою віру. Після приєднання краю до Російської держави структури католицизму ставали осередками польської національної ідеї, проповідниками відновлення польського політичного панування.

Католицизм у Південно-Західному краю вважався панською релігією, а ксьондз – священником шляхти. Подібний погляд належав як полякам і їх духовенству, так і народу. У місцевому польському прислів'ї зазначалося: “поп – хлоп, а ксьондз – капелан шляхетних”. Оскільки паства католицького духовенства складалася переважно з поміщиків і шляхти, а не з народу, то, звичайно, великі поміщики ставали головними годувальниками ксьондзів. Увесь достаток останніх залежав від ставлення до них поміщиків. Цей залежний від поміщиків стан духовенства вів до того, що воно не могло підвищувати голосу і з гідністю пастиря триматися перед високомірним паном. Тому в південно-західних губерніях католицизм був більш аристократичним, ніж у Царстві Польському [7, 231].

Після повстання 1831 р. ставлення російського уряду до римо-католицького духовенства стало виразно негативним. З кожним наступним роком запроваджувалися все нові адміністративні

заходи, спрямовані на обмеження його впливу. Багато монастирів закривалося.

Закриття католицьких монастирів у Південно-Західному краї, Поділлі зокрема, перетворення католицьких монастирів і костелів у православні, усунення римо-католицьких ксьондзів від управління населеними маєтками, регулювання прибутків римо-католицького духовенства, що забрало у нього немалу кількість парафіян, – усі ці заходи торкнулися матеріальних інтересів духовенства, поглиблювали його давню неприязнь до всього російського як схизматичного, зробили ксьондзів лютими ворогами російського уряду. Виходячи переважно зі шляхетського стану, духовенство вносило “шляхетські інстинкти” у релігійні відправи. При цьому дух католицької нетерпимості поєднувався з елементами національної ворожнечі до всього непольського. Уперто і безустанно обгрунтовувалася необхідність повернення польського і католицького панування в краю, славилось його колишнє значення і сила. Безмежно володіючи свідомістю своїх парафіян, маюючи в їх уяві уряд гонителем святої віри, а себе її мучениками, ксьондзи розпалювали у віруючих релігійний фанатизм і, таким чином, підтримували в польських рідинах ворожість і ненависть до Росії, виховували в душі цих почуттів молоде покоління [7, 228].

Відзначалося, що вплив ксьондзів на свідомість парафіян був навіть сильнішим від впливу православних священників. Ось як писав у листі про цю перевагу один з читачів газети “День” до її редактора І. Аксакова: “... вся сила ксьондзів полягає саме в тих перевагах, які вони мають над православними, у їх свободі діяти дружно і послідовно, не спираючись ні на яку зовнішню поліцейську силу: наше ж православне духовенство скуте в цій свободі дій церковною бюрократією, формалізмом, зайвими домішками у духовному відомстві офіційної казенної стихії. Натомість, без ніяких сумнівів, найголовніша сила всякої релігії полягає в її духовному, моральному впливові на послідовників; поліцейською владою тут нічого не зробити. Католицьке духовенство постійно діяло в душі щирої свідомості правди та істини релігії, що сповідується. Воно, не підтримуване офіційними заходами, без контролю благочинних і консисторій звернуло всю свою увагу на проповідництво, і у цьому відношенні стоїть значно вище православних священників. Останні, з одного боку, надіючись на

те, що переходити в латинство заборонено законом, мало піклуються взагалі про релігійний розвиток своїх парафіян; з іншого – знаючи, що православні проповіді піддаються цензурі, гублять звичайно всяке бажання проголошувати їх. Наприклад: між православним духовенством у кожному місті і околицях його встановлено черговість проповідництва так, що священикам приходиться говорити проповіді разів два на рік, і то не в своїй парафії; звичайно, що це виконується ними без бажання, як нудна казенна повинність, і тому ці проповіді проголошуються слабо, без інтересу, захоплення і т.д. Католицький же ксьондз проповідує при всякому зручному випадку, слова його відзначаються ясністю й одуховленістю, що сильно діє на оточення” [4].

Тому не дивно, що за період з 1840 до липня 1861 р. до православ’я приєдналася мізерна кількість поляків: у Київській губернії – 4 особи, Подільській – 21, Волинській – 5 [V, 81].

Спіраючись на підтримку своїх парафіян, римо-католицьке духовенство всіляко намагалося боротися проти російського засилля, хоча б тим, що підробляло дані у метричних книгах римо-католицького духовенства, але тут же російський уряд розпорядився писати метричні книги у 2-ох екземплярах: один для консисторії, а другий для парафії [6, 439]. Часто проповіді ксьондзів мали антидержавний характер, про що свідчить листування генерал-губернатора з подільським римо-католицьким єпископом у 1833 р. “Донесення, які я отримую, – писав генерал-губернатор, підтверджують давно відомі уряду відомості про неблагонамірність багатьох духовних осіб римо-католицької пастви, що виявляється багаторазово в проголошуваних ними публічно церковних проповідях і навчаннях, часто наповнених бунтівним духом, що хвилював серця слухачів і збуджував у них безглузде стремління до удаваного патріотизму ... то я звертаюся до вас з проханням вжити рішучих засобів до викорінення і виправлення цього” [VI, 14].

Крім того, ксьондзи проводили панахиди за жертвами боротьби зі самодержавством [X, 288 – 304], виступали на захист переслідуваних [VII, 7 – 15], влаштовували таємні школи для навчання дітей [I, 1 – 3], агітували парафіян не посилати своїх дітей до училищ, де навчали православних молитов [XI, 6], виступали проти шлюбів католиків із православними [III, 20] і т. д.

Урядові чиновники знали про це, через що заборони й утиски продовжувалися. Розпорядженням царського уряду призначалися цензори для перевірки рукописів проповідей [IV, 7], за монастирями й духовенством було організовано постійний нагляд. Політично неблагодійними ксьондзами вважались навіть ті, хто у своїх проповідях, згадуючи царя, не вживали при цьому займенника “наш” [VIII, 2]. На основі статей новоприйнятих законів практично було зведено нанівець будівництво костелів і каплиць. Отже, у 1861 р. кількість культових католицьких споруд була значною, що відображає таблиця 1.

Таблиця 1

**Кількість римо-католицьких культових споруд
у Подільській губернії станом на 1861 рік [II, 51 – 56]**

МІСТА ПОВІТИ	КОСТЕЛИ		МОНАСТИРИ		КАПЛИЦІ	
	кам'яні	дере- в'яні	кам'яні	дере- в'яні	кам'яні	дере- в'яні
м. Кам'янець повіт	5 10	– 1	3 1	– –	1 7	– –
м. Проскурів повіт	1 10	– 1	– –	– –	1 5	– 3
м. Летичів повіт	1 6	– –	– –	– –	1 6	– 2
м. Літин повіт	1 6	– 1	– –	– –	– 6	– 1
м. Хмельник	1	–	–	–	1	–
м. Вінниця повіт	1 6	– 1	1 –	– –	1 6	– 3
м. Брацлав повіт	– 5	1 –	– –	– –	– 10	– 1
м. Гайсин повіт	– 4	– –	– 1	– –	– 5	– 1
м. Ольгопіль повіт	– 3	– –	– –	– –	– 6	– 2
м. Балта повіт	– 4	– –	– –	– –	– 2	– –

м. Ямпіль повіт		1 6	– 1	– –	– –	– 8	– 2
м. Могилів повіт		– 5	– 2	– –	– –	1 8	– 1
м. Бар		1	–	–	–	–	–
м. Нова- Ушиця повіт		– 8	– 2	– –	– –	– 6	– 3
м. Стара- Ушиця		1	–	–	–	–	–
м. Вербовець		1	–	–	–	–	–
Усього	у містах	14	1	4	–	6	–
	у губернії	87	10	6	–	81	19

Після смерті єпископа Франциска Мацкевича у 1842 р. адміністратором Кам'янецької дієцезії (римо-католицької єпархії) був обраний Микола Гурський. Пізніше у 1853 р. його було переведено у єпископський сан. З ним пов'язано потепління у стосунках духовенства з російською адміністрацією. Зате деякі з представників католицького духовенства не дуже раділи його піднесенню, знаючи його прихильність до російського уряду. Сам же Гурський настільки сподобав собі російську мову, що почав підписуватися нею. Загалом він не користувався доброю репутацією серед подільської шляхти і римо-католицького духовенства. Якраз за часів адміністрування Гурського російським урядом було проведено низку заходів щодо певної його (духовенства) підтримки. У постанові від 1843 р. римо-католицькі парафії було розділено на 5 класів; для утримання духовенства було оформлено штатні оклади: 1 клас – 600 рублів сріблом, 2-й клас – 500 рублів, 3-й клас – 400, 4-й – 275, 5-й – 230. Платня асигнувалася з капіталу, який формувався з фондушевих населених маєтків, що переводилися, згідно з розпорядженням уряду з 1842 р., у відання Міністерства державного майна. Також духовенство отримувало багаті субсидії від своїх парафіян, здебільшого багатих поміщиків як окремо за будь-яку церковну потребу, так і постійно десятю частину сільськогосподарської продукції [6, 444 – 446, 450].

Наступником Миколи Гурського у 1855 р. став Павло Будзинський, який керував Кам'янецькою дієцезією майже 5 років до – самої смерті.

У 1860 р. адміністратором дієцезії було обрано Антонія Мельхіора Фіалковського, якому судилося закінчити своїм ім'ям назавжди довгий список кам'янецьких єпископів. Антоній Фіалковський народився у 1789 р., мав вчену ступінь доктора богослов'я і канонічного права. У 1825 р. він був уже капеланом, а у 1828 р. професором догматичного богослов'я і церковної історії у Віленському університеті. У 1831 р. обійняв посаду професора духовної римо-католицької академії у м. Вільно, згодом став ректором цієї ж академії. У 1848 р. його було обрано членом Петербурзької колегії, де він працював декілька років поспіль. У 1858 р. Фіалковський був возведений у сан єпископа, одночасно доставши парафію в Танасі, що в Африці. У 1859 – 1860 рр. – адміністратор Кам'янецької єпархії.

23 березня 1860 р. він отримав із Риму булу на кам'янецьке єпископство і 18 травня був затверджений російським урядом, а 20 червня урочисто святкував свій вступ на кам'янецьку кафедру [6, 447 – 448]. У 1866 р., після ліквідації владою Російської імперії Кам'янецької єпархії, проживав у Криму в Сімферополі. З 23 лютого 1872 р. його обрано архієпископом і митрополитом Могильовським. І, нарешті, у 1872 – 1883 рр. був головою Римсько-католицької духовної колегії. Помер 11 лютого 1883 р. Похований у крипті (гробниці) храму Відвідування пресвятої дівою Марією Єлизавети, розташованого на території Виборзького римсько-католицького кладовища в Санкт-Петербурзі, Росія.

У часи Антонія Фіалковського Кам'янецька дієцезія розділялась на 11 деканатів. Усіх парафій в Кам'янецькій дієцезії станом на 1863 рік було 99, у тому числі 2 парафії належали до 1-го класу, 6 – до 2-го, 17 – до 3-го, 33 – до 4-го і 41 – до 5-го. Скільки було самостійних парафій, стільки ж було і настоятелів, а у великих парафіях при заслужених настоятелях перебували ще й вікарії, які повністю залежали від перших [6, 449].

Про роль, яку відіграло римо-католицьке духовенство у повстанні 1863 р., яскраво свідчить переписка подільського губернатора з київським генерал-губернатором: “Останній польський заколот довів, – зазначав подільський губернатор, що головну

моральну опору злочинних польських задумів складає католицьке духовенство. Воно завжди мало вплив на своїх одновірців, а особливо жінок, всіма заходами намагалось підтримати в них польський патріотизм і розвинути ненависть до росіян. Воно не перешкоджало, як відомо, дуже часто перетворювати навіть храми в місця для публічних протиурядових демонстрацій і маніфестацій, використовуючи релігію як засіб для виховання польського населення; до того ж католицьке духовенство благословляло агітаторів на подальші мерзотні злочини, обіцяючи їм відпущення гріхів...” [XII, 4 – 4 зв., 5 – 5 зв.]. У зв’язку з цим подільський губернатор просив дозволу на закриття Кам’янецької римо-католицької єпархії разом із її семінаріями. У відповідь генерал-губернатор писав, що не може дати дозволу на закриття цієї єпархії, оскільки на той час існувала угода з Римом про кількість римо-католицьких єпархій у Росії. До того ж, як він твердив, скасування єпархій не привело би до зменшення числа парафіяльного духовенства, а значить – до послаблення впливу його на польське населення Подільської губернії [XII, 7]. Та незважаючи на це судження, царським указом від 5 червня 1866 р. Кам’янецьку римо-католицьку єпархію було ліквідовано, звільнено з посади керівника єпархії Антонія Фіалковського, а костели, що їй належали, було приєднано до відомства Луцько-Житомирської єпархії. Так було покінчено з Кам’янецькою дієцезією, яка з 1375 до 1866 р. наполегливо працювала задля поширення ідеї католицизму в Подільському краї [6, 451].

Висновки. Отже, після приєднання Подільського краю до Російської держави структури католицизму, що формувалися на українських землях упродовж багатьох віків, залишалися осередками польської національної ідеї, проповідниками відновлення польського політичного панування. Це виразно виявилось під час польських повстань 1830 – 1831 та 1863 – 1864 рр., що посилювало негативне ставлення російського уряду до католицької церкви. Дії органів політичної адміністрації, які обмежували вплив католицизму, поглиблювали давню ворожість католицького духовенства до всього російського і робили ксьондзів запеклими ворогами Росії.

Перспективним напрямом поглибленого вивчення означеної теми може бути дослідження економічної, релігійної та культурної

діяльності римо-католицької церкви на Правобережній Україні, Поділлі зокрема.

Джерела та література

- I. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 4281.
 - II. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 39. – Спр. 2.
 - III. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 53. – Спр. 353.
 - IV. ЦДІА України у Києві. – Ф. 442. – Оп. 366. – Спр. 6.
 - V. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 367. – Спр. 81.
 - VI. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 783. – Спр. 97.
 - VII. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 783. – Спр. 123.
 - VIII. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 788 (а). – Спр. 270.
 - IX. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 789 (а). – Спр. 81.
 - X. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 811. – Спр. 51.
 - XI. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 811. – Спр. 131.
 - XII. ДАХО. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 3978.
1. Зваричук Е.О. Римо-Католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Е.О. Зваричук. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 229 с.
 2. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / А.Л. Зінченко. – К. : ОП “Білоцерківська друкарня”, 1994. – 180 с.
 3. Кошель О.М. Краєзнавство, історія й культура Поділля у діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.М. Кошель. – Кам'янець-Подільський, 1999. – 217 с.
 4. Письмо к редактору газеты И. Аксакову // День. – 1863. – № 32. – 10 августа. – С. 21.
 5. Распределение жителей Подольской губернии православного и римо-католического исповеданий по уездам пред началом последнего польского мятежа в 1863 году // Подольские епархиальные ведомости. – 1872. – № 23. – С. 824 – 826.
 6. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии / М.В. Симашкевич. – К. – П., 1872. – 536 с.
 7. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. – СПб. : Типография К.В. Трубникова, 1872. – Т. 7. – 337 с.

8. Хитровська Ю.В. Церква та суспільно-політичне життя на Правобережній Україні у XVIII – XIX ст. / Ю.В. Хитровська. – К. : Вид-во Європейського університету, 2006. – 135 с.

9. Marek J. Dzieje Klasztorow ojcyw franciszkanyw dawnej prowincji Ruskiej w diecezji Kamieniecko-Podolskiej: W Pasterz i Twierdza. Księga Jubileuszowa Dedykowana Księdzu Biskupowi J. Olszańskiemu, Ordynariuszowi Diecezji w Kamieniu Podolskim / pod red. J. Wolczanskiego. – Kraków; Kamieniec Podolski, 2001. – S. 49 – 71.

10. Skarbek J. Źródła do dziejow rozgraniczenia diecezji łacińskich w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku T. 1, cz. 1 Diecezja kamieniecka. Diecezja łucko-żytomierska / J. Skarbek. – Lublin, 2000. – 183 s.

11. Tokarzewski M. Przyczynek do historii nieczestwa kościoła w diecezjach Kamienieckiej i Łucko-Żytomierskiej 1863 – 1930 / M. Tokarzewski. – Kraków, 1995. – 80 s.

Козий Александр. Социально-общественная функция римо-католического духовенства Подолья в середине XIX века. В статье исследуется один из аспектов деятельности римо-католической церкви на Подолье. Рассмотрена социально-общественная функция римо-католического духовенства в польской среде в середине XIX века. Автором отмечено значительное влияние римо-католической церкви на общественно-политическую жизнь края и очерчены отношения с русскими самодержавными органами власти.

Ключевые слова: римо-католическое духовенство, католицизм, Подольская губерния, шляхта.

Koziy Oleksandr. Social-public function of the Roman Catholic clergy of Podillya in the middle of the 20th century. The article explores one of the aspects of the Roman Catholic Church in Podillya. We consider the social-public function of the Roman Catholic clergy in the Polish environment in the middle of the 19th century. The author notes a significant influence of the Roman Catholic Church on social and political life of the region and outlines the relationship with Russian autocratic governments.

Key words: Roman Catholic clergy, catholicism, Podilska guberniya, gentry.